

Súčasn^é slovenské divadlo (ne)dobrovoľne v ne priestoroch

MILAN HRBEK

KULTÚRNE CENTRUM HVIEZDNE NOCI

ABSTRAKT Štúdiá reflektuje viacero prístupov, akými je možné priniesť divadelné inscenácie a performancie do priestorov, ktoré na tento účel primárne neslúžia. Zaužívaný pojem „site-specific“ už v mnohých prípadoch nie je z nášho pohľadu aktuálny, pretože takéto inscenácie/performancie sú prenosné, t. j. nevznikajú na mieru pre konkrétny priestor, aj keď stále tento priestor stavajú do kontácií, ktoré sa objavujú častokrát až dodatočne, mimovoľne. Dôvody sú rôzne – či už ide o kultúrnu diverzifikáciu spojenú s vznikom kultúrnych centier v menších slovenských mestách, ktoré nedisponujú divadelnou sálou, potrebu autenticity umeleckého vyjadrenia, alebo skromnejšie technické zázemie. Riešením bývajú častokrát komorné inscenácie, najmä monodrámy, nenáročné na veľkosť priestoru a technické vybavenie.

KLÚČOVÉ SLOVÁ site-specific, kultúrne centrum, monodráma, performance

V súčasnosti reflektujeme v rámci slovenského divadla potrebu diverzifikácie. Aby divadlo nebolo výsadou len krajských miest, čím sa okrem dostupnosti zmýva aj punc takpovediac malomeštiactva. Aby z divadla nebola len „povinnosť“, ktorú si môžeme raz či dvakrát do roka odškrtnúť ako splnenú, ale naopak, aby sa návšteva divadelného predstavenia stala integrálnou súčasťou života, a to aj v prípade, ak sme obyvateľmi menšieho slovenského mesta. Zároveň sa stretávame s prípadmi, keď samotným umeleckým zámerom je uvedenie scénického diela mimo priestoru, v ktorom bolo pôvodne nastudované. Je pravda, že štatistiky najväčší počet divadiel na Slovensku sa nachádza v dvoch najväčších mestách. Na tomto fakte nie je nič zvláštne. Ako však sprístupniť súčasnú progresívnu¹ divadelnú produkciu aj menším mestám, ktoré nedisponujú adekvátnym priestorom? Túto otázku si často kladú organizátori, či – ak chceme – produkční kultúrnych centier, v ktorých sa (zdanlivo) nenachádza vyhovujúca divadelná sála. V prípade súčasných inscenácií nezávislých respektíve nezriadených divadiel to bývajú sály najmä štúdiového typu. Tu sa vynára aj otázka ne-dobrovoľnosti použitia takéhoto priestoru. Do akej miery je možné zachovať umelecký zámer, pôvodnú kvalitu diela, ak je potrebné vykonávať kompromisy ohľadom priestoru, v ktorom je odohrané? Vytvára sa tým nová kvalita, nové semiotické významy?

V praxi sa taktiež stretávame s fenoménom monodrámy, ktorá je pre menšie kultúrne centrá mnohokrát vďačnou, azda až záchrannou mož-

¹ Nepíšeme o prenosných, tzv. agentúrnych inscenáciách, ktoré je možné hrať v sálach kultúrnych domov (za predpokladu tradičného rozdelenia priestoru), ale o väčšinou nezávislej, nekomerčnej divadelnej produkcii.

nosťou v úsilí organizovať divadelné predstavenie, ktoré nie je produkčné, technicky, ale aj finančne náročné a zároveň je obsahovo hodnotné.

Prípadov je viacero. Najskôr sa zameriame na fenomén site-specific, ktorý umožňuje tvorcom vytvárať diela mimo klasickej divadelnej sály. Toto vymedzenie nám pomôže aj pri definovaní prípadov, kedy dielo nie je pôvodne zamýšľané ako site-specific, ale zhodou okolností sa ním stane. Ďalej budeme pokračovať v týchto intenciách, najmä praktickými príkladmi vychádzajúcimi z vlastných, osobných skúseností pracovníka v slovenskom profesionálnom kultúrnom centre. Zároveň si uvedomíme, že štúdiá nemusí nutne reflektovať len lokálny slovenský kontext a jej obsah by mohol byť aplikovateľný aj na iné krajiny. Primárne však vychádzame zo skúseností nadobudnutých na Slovensku približne medzi rokmi 2018 – 2023. Ponúkame preto niekoľko príkladov, postrehov z produkčnej/dramaturgickej práce, ktoré nebudú interpretačnými sondami do samotných diel. Budú skôr reflektovať dramaturgické presahy a kontexty medzi miestom uvedenia a stručným obsahom diela.

Prípad site-specific

Formát site-specific je jednou z možností, akou sa dá priniesť súčasná inscenačná tvorba (formou i obsahom) do priestorov, kam by sa za bežných okolností nedostala. Aj keď si uvedomujeme, že z pohľadu estetiky ide najmä o reakciu na potrebu vymanenia sa z formálnych obmedzení jednotlivých druhov umenia. To znamená, že z praktického hľadiska je možné priniesť interdruhovú aktuálnu umeleckú prax do miest a priestorov, kde by za iných okolností nevznikla. Za kľúčový (a možno aj sporný) parameter považujeme práve vznikanie takéhoto diela na mieru pre konkrétny priestor. Napríklad, podľa českej teoretičky umenia Radky Schmelzovej, je site-specific art umením vytváraným pre zvláštne miesto alebo umenie pracujúce s určitým miestom. Umenie je v tom prípade vymedzené priestorom, pre ktoré je komponované, a priestor sa zásadným spôsobom podieľa aj na celkovej vizuálnej podobe diela.²

² SCHMELZOVÁ, R. Site specific art, lekce z landartu, performance a konceptuálního umění. In *Art & Antiques*, 2008, roč.7, č. 2, s. 38 – 43.

Slovenský scénograf Peter Janků však konštatuje, že „spoločnou črtou je opustenie priestorov koncipovaných pre potreby divadelného inscenovania a zameranie sa na priestory takzvanej žitej skúsenosti. Autenticnosť rôznych typov priestorov so svojimi sociálnymi, historickými či architektonickými zvláštnosťami slúži ako miesto divadelného inscenovania.“³

V našej produkčnej praxi sme sa v posledných rokoch stretli viackrát s adaptovaním inscenácie pôvodne vytvorenej pre tradičné divadelné priestory na „verziu“ site-specific, to znamená, že bola uvedená v netypických, na prvý pohľad neadekvátnych podmienkach, napĺňajúc tak práve podmienku žitej skutočnosti. Paradoxne v tejto „provizórnej“ verzii dosiahli konkrétne inscenácie z nášho pohľadu potrebnú autenticnosť.

Uvedenie inscenácie *Deti zo stanice ZOO* v komunitnom kultúrnom centre Háčovňa v Žiline – 10. 6. 2019

*Deti zo stanice ZOO*⁴ je inscenácia ochotníckeho Divadelného Súboru Slúchadlo z Nitry, ktorú režíroval profesionálny divadelný režisér Šimon Spišák, ktorý zároveň celý súbor viedol. Obsahovo vychádza z literárnej predlohy kultového románu reflektujúceho autentické udalosti z Berlína sedemdesiatych rokov 20. storočia. Nosnou témou knižnej predlohy je závislosť detí, dievčat, na tvrdých drogách a následná prostitúcia ako prostriedok zháňania financií. Autorka Christiane F., ktorá bola zároveň jednou z aktérok knihy, v nej však zachytáva aj príčiny, nie len dôsledky takéhoto konania. Práve toho sa chytil vo svojej réžii aj Spišák. Podľa Sone Chalányovej: „Spektrum tém, ktoré súbor vníma, je nie len téma drog, ale aj téma závislosti vo všeobecnosti, arogancia moci a absurdnosť prístupu okolia.“⁵ Samotný režisér ešte dodáva: „Vzťah k tej téme, nejakému ľudskému egoizmu a hlúposti, tak to je vlastne môj základný vzťah k divadlu.“

³ JANKŮ, P. *Scénické myslenie*. Nitra : UKF Nitra, 2012, s.86 – 87.

⁴ DS Slúchadlo: *Deti zo stanice ZOO*. Premiéra 4. 5. 2018, Hidepark, Nitra. Réžia Šimon Spišák, účinkujú Kristína Šimková, Veronika Verešová, Martina Kertészová, Natália Částová, Dominika Kuchynková, Adela Dukátová, Alica Cvečková, Lucia Šingliarová, Viktória Lesayová.

⁵ CHALÁNYOVÁ, S. *Metódy režiséra Šimona Spišáka pri práci s hercom*. [Bakalárska práca]. Brno : Divadelní fakulta JAMU, 2020, s. 29.

Čo sa snažím, vždy sa to niekde objaví. Čiže nosná téma je neschopnosť vidieť za svoj vlastný nos vďaka svojej vlastnej obmedzenosti.“⁶

Pozvanie tejto inscenácie do komunitno-kultúrneho priestoru Hájovňa v Žiline bolo do veľkej miery dramaturgickou snahou nachádzať nové kontexty a vekovo aj hodnotovo spriaznené publikum.⁷ Časť románu a aj inscenácie sa odohráva práve v hudobnom klube, v ktorom sa stretávajú mladí ľudia. Hájovňa slúži zároveň ako útočisko, kde sa v prípade núdze dá napríklad prespať. Okolo tohto miesta je vybudovaná stabilná početná komunita, ktorá priestor svojpomocne zvelaďuje a prerába. Motív komunitnej starostlivosti je v inscenácii tiež jedným z dominantných. Deti vydané napospas osudu nemajú inú možnosť, než si pomáhať navzájom. Väčšinová spoločnosť sa o ne najskôr nezaujímal, keď sa neskôr udiala tragická smrť jednej z protagonistiek, namiesto pomoci sa im dostalo opovrhnutia.

Projekt Hájovňa vznikol pôvodne z nápadu OZ Prenos a priateľov pretvoriť opustený objekt na miesto organizovania kultúrnych udalostí. Toto miesto slúži najmä ako bod stretávania sa alternatívnej mládeže, kde sa pravidelne organizujú koncerty punkovej hudby. Taktiež je nutné dodať, že nepatrí pod nijakú oficiálnu organizačnú sieť kultúrnych centier a nepoberá žiadne štátne príspevky, je tým pádom dotované iba zo vstupného. Napriek tomu, že sa táto budova bývalej hájovne nachádza v krajskom meste, od centra je vzdialená a v jej okolí sa nachádza len pár obytných domov a lesopark.

10. 6. 2019 sa tak prvý raz od založenia Hájovne (jar 2017) organizovalo na tomto mieste divadelné predstavenie. Sedenie pre divákov (hľadisko) aj javisko boli do značnej miery riešené improvizovane. V hlavnej sále Hájovne sa nenachádzala, s výnimkou jedného reflektora a reproduktorov, divadelná technika. Rovnako tak bolo potrebné miestnosť zatemniť, keďže steny vo vnútri boli nafarbené nabiele. Výsledkom bolo naplnené hľadisko zložené najmä z mladých ľudí, pravidelných návštevníkov Hájovne, ktorí by inak do klasickej divadelnej sály nezavítali.

6 Tamže.

7 Premiéra udiala v kultúrnom centre Hidepark, ktoré tiež nie je klasickým divadelným priestorom. Poskytuje však potrebnú technickú výbavu a pódium, patrí pod združenie nezávislých kultúrnych centier Anténa a pravidelne sa tam organizujú divadelné predstavenia.

Mono(dráma) ako (z núdze) cnosť

Samostatnú časť štúdie venujeme fenoménu monodrámy, t. j. divadlu jedného herca/performera. Vnímame ju v súčasnosti na Slovensku ako vplyvný druh scénického diela v kontexte produkčnej kompaktnosti. Takáto redukcia celého diela na jedinú funkciu by však bola dehonostujúca. Zabrániť sa tomu dá vhodným dramaturgickým výberom danej inscenácie do programového smerovania konkrétneho priestoru, v ktorom sa uvádza. Jej uvedenie môže mať preto dva silné argumenty. Okrem technickej a priestorovej nenáročnosti je to sila výpovede, tkvejúca najmä v dramatickom texte. To potvrdzuje aj Zuzana Šimová: „Divadlo jedného herca je zväčša svojou scénickou realizáciou zbavené svetelných, technických či výtvarných efektov. Zámerom, prečo sa siahla po jednoduchosti, je možno práve úprimná výpoveď samotného protagonistu. Jej pravdivosť by výtvarný efekt či hercov afekt zrušil.“⁸

Čo však pokladáme v kontexte monodrámy vo vzťahu k malému slovenskému mestu na periférii, či opustenému, zanedbanému priestoru, je pocit samoty, nezaujmu. Citujúc Martina Porubjaka: „Monodramatický konflikt s neprítomným je zvlášť spôsobilý k vyjadreniu samoty, opustenia, izolovanosti, vyhnania.“⁹

Je možné, že aj preto dokážu monodrámy svojím obsahom silno rezonovať práve pri uvedeniach v menších mestách, kde je cieľovou skupinou lokálne publikum stotožnené so spomenutými pocitmi.

Uvedenie inscenácie *Bordeline* divadla Stoka počas otvorenia priestoru Ladovňa v Bytči – 14. 8. 2020

14. – 16. augusta 2020 sa konal v Bytči šiesty ročník festivalu Hviezadne Noci s podtitulom Medziročník. Dôležitým bol hlavne z dôvodu otvorenia vlastného priestoru kultúrneho centra nazvaného Ladovňa, ktoré malo

8 ŠIMOVÁ, Z. Divadlo jedného herca. In *Ostium*, 2006, č. 4. [online]. [cit. 8. 11. 2023]. Dostupné na internete: <https://ostium.sk/language/sk/divadlo-jedneho-herca/>.

9 PORUBJAK, M. Divadlo jedného herca ako theatrum mundi, In JUSTL, V. *Divadlo jedného herca*. Praha : SČDU, 1989, s. 44. Citované podľa: ŠIMOVÁ, Z. Divadlo jedného herca. [online]. [cit. 8. 11. 2023]. Dostupné na internete: <https://ostium.sk/language/sk/divadlo-jedneho-herca/>.

pôvodne začať s prevádzkou na jar toho roku (2020), avšak pandémie koronavírusu zapríčinila odklad. Historicky prvou inscenáciou uvedenou v Ladovni bola monodráma divadla Stoka *Bordeline*,¹⁰ ktorá predstavuje ako jediná výnimku v tvorbe tohto nezávislého divadla, pretože je adaptáciou literárnej predlohy, románu spisovateľky Ivany Gibovej. Z anotácie k inscenácii sa dozvedáme, že: „Divadlo Stoka prvýkrát vo svojej histórii použilo literárne dielo ako základ pre inscenáciu. Román Ivany Gibovej je prídom vedomia mladej ženy s psychickou poruchou, ktorú týrajú vlastné myšlienky, sústavne sa konfrontuje so svojim mŕtvym otcom a stráca sa v množstve svojich mužských partnerov, ktorých nazýva svojimi otcami. Peter Tilajčík sa pokúša vnoriť do zložitého vnútra hlavnej postavy s jej ťažkými psychickými stavmi a usiluje sa v nej odkryť túžbu po láske.“¹¹

Herec Peter Tilajčík ešte dopĺňa: „Pokiaľ ide o *Bordeline*, bolo to trochu špecifické. S autorkou textu, Ivanou Gibovou, sme sa totiž najskôr spoznali, potom podrobne spoznali jej tvorbu a celý proces bol príjemným a logickým vyústením tohto zblíženia. Už len v práci s textom to bolo samozrejme niečo celkom iné, než je bežný spôsob tvorby v Stoku – voľná improvizácia, bez zadaných okolností a témy, ale nebola to nejako zvlášť náročná tortúra. Zaujímavé je, že ani v tomto prípade sme nepotrebovali extra využívať scénografické prvky, priestorovú ekvilibristiku, prekomponované mizanscény a pod.“¹²

Jedným z motívov pozvať túto inscenáciu na festival bola však aj reakcia na situáciu, v akej sa divadlo Stoka náhle ocitlo. V roku 2020 prvé slovenské nezávislé divadlo ostalo opäť bez „strechy nad hlavou“. Budovu aj areál starej Cvernovky rekonštruovali, na čo Stoka doplatila stratou priestoru. Koniec koncov, tak ako mnohokrát predtým. Svoju jubilejnú 30. sezónu preto zahájila na festivale Hviezdne Noci v Bytči. Paradoxne za týmto výberom teda nestála len túžba priniesť Stoku do Bytče, ale aj snaha divadlu pomôcť a prichýliť ho. V strede záujmu oboch strán bol preto

10 Divadlo Stoka: *Bordeline*. Premiéra 17. 10. 2015, Bratislava. Réžia Blaho Uhlár, scenár Ivana Gibová, Blaho Uhlár, výtvarná koncepcia Miriam Struhárová, účinkuje Peter Tilajčík, klávesy Braňo Mosný.

11 Divadlo Stoka. *Bordeline*. [Anotácia k inscenácii]. [online]. [cit. 9. 11. 2023]. Dostupné na internete: <http://www.stoka.sk/inscen.html#bordeline>.

12 ZWIEFELHOFER, M. – TILAJČÍK, P. Vopred napísaný text ma viac zväzuje, než by mi pomáhal. [Interview]. In *mloki.sk*, 23. 6. 2021. [online]. [cit. 9. 11. 2023]. Dostupné na internete: <https://mloki.sk/peter-tilajcik-vopred-napisany-text-ma-viac-zvazuje-nez-by-mi-pomahal/>.

priestor. Symbolicky jeden zanikol, aby druhý zas mohol vzniknúť. Monodráma *Bordeline* bola jedinou z repertoáru divadla, ktorú bolo možné v Ladovni uviesť. Môže za to najmä atypický zaoblený pôdorys kultúrneho centra, stĺp nachádzajúci sa v strede hľadiska, rovnako tak nedostatočná veľkosť javiska, absencia hereckých šatní a prechodov za javiskom. Uviesť v takomto priestore hociakú inscenáciu znamená s týmto hendikepom pracovať a najmä hľadať kompromisy. Preto býva častým výberom dramaturgie kultúrneho centra práve monodráma. *Bordeline* bola v tomto kontexte vhodnou voľbou, keďže na javisku sa v strede „klietky“ zloženej zo zavesených reťazí nachádza len herec Peter Tilajčík a v úlohe, v tomto prípade výhradne klaviristu-korepetitora prísediaceho opodiaľ, herec Braňo Mosný. Počas celého trvania predstavenia nedochádzalo k zmenám kostýmov, Tilajčík po javisku temer nekráčaľ. Inscenácia je komorná, prináša intímnu výpoveď. Výsledkom bol úspech v podobe naplneného hľadiska festivalu, ktoré diváci neopustili ani počas nasledujúcej diskusie s tvorcami.

Uvedenie performatívnej inštalácie Terra Apathy divadla Pôtoň na festivale Hviezdne Noci: DISS v Bytči – 17. 6. 2022

Ako ďalší vyberáme príklad uvedenia industriálneho eko-oratória *Terra Apathy* opäť na festivale Hviezdne Noci v Bytči, tento raz však na jeho zredukovanej jednodňovej verzii s podnázvom DISS v roku 2022. Dôvodom pozvania tohto diela bola jednak téma, ktorú reflektuje – ekologická katastrofa a následný zánik obce Horné Opatovce, zároveň však aj metafora civilizačného úpadku, ktorá bola jednou z tém ročníka festivalu. Opäť to bola kompaktnosť diela, vďaka ktorej ho bolo možné umiestniť do priľahlej opustenej budovy vedľa Ladovne.¹³ Ďalej to bola silná výtvarno-hudobná stránka. Vďaka nej pôsobí *Terra Apathy* intermediálne, každá zložka diela je rovnocennou, z hľadiska predošlých definícií by sme mohli o vhodnosti označenia monodráma minimálne polemizovať. Na úvod je potrebné dodať, že performerka Ela Lehotská po celý čas trvania inscená-

13 Pôvodným plánom bolo dielo umiestniť do plenéru, na pôdu miestnej kaplnky. Kvôli obave o zmenu počasia však napokon bolo nutné vykonať zmenu a *Terra Apathy* umiestniť do opustenej budovy.

cie nepovie ani jedno slovo. Najvýraznejšími zložkami diela sú scénická hudba Michala Paľka (do ktorej Lehotská libreto naspievala) a výtvarný objekt – spleť káblov, ktoré v istých momentoch žiaria, ožívajú. Ako vo svojej recenzii spomína teatrológ Milo Juráni: „Omnoho symbolickejšia, tajomná, no dostatočne výpovedná je akcia Lehotskej. V spomínanom obraze je ‚pripútaná‘ k stoličke a mimicky a gesticky reaguje na impulzy textu. Tým, že imituje celú škálu reakcií obyvateľov i dobytky, zachytáva celý proces výstavby až po zánik obce. Lehotská v slede zmien rýchlo strieda emócie – od nadšenia cez údiv, nepochopenie, zmätok až po bolesť a apatiu. Niekedy performerka ilustruje libreto, inokedy je vzťah k nahrávke nejasný.“¹⁴

Otázka či toto dielo pokladať za monodrámu, alebo iný druh scénického diela, bola pri tomto špeciálnom festivalovom uvedení zodpovedaná celkom zreteľne. Rovnako tak, či v strede jeho záujmu je ešte stále človek, alebo či už môžeme hovoriť o post humanizme, post dystopii a pod. Performerka totiž v deň uvedenia ochorela, nemohla preto predstavenie odohrať. Z tohto dôvodu bolo nutné vytvoriť dramaturgicko-produkčný kompromis. Dielo bolo uvedené „len“ ako performatívna inštalácia bez fyzickej prítomnosti performerky. Diváci dostali slúchadlá, v ktorých mohli počuť hudobnú zložku inscenácie, pričom sledovali postupné zmeny dejúce sa na výtvarnom objekte pred ich očami. Tento hybridný variant performance pôsobil snáď ešte varovnejšie a depresívnejšie než jeho originálna verzia. Deklarované zmeny emócií sme nepozorovali nie na performerke, ale, s trochou nadhľadu, na divákoch.

SUMMARY

Contemporary Slovak Theatre in (un)willingly Non-Theatre Sites

The study reflects on a number of possible approaches to introduce theatre productions and performances to spaces that are not primarily used for this purpose. In many cases, the notion of “site-specific” is

¹⁴ JURÁNI, M. *Dokument o Opatovciach, oratórium o civilizácii*. [online]. [cit. 8. 11. 2023]. Dostupné na internete: <https://mloki.sk/dokument-o-opatovciach-oratorium-o-civilizacii/>.

no longer relevant, because such productions/performances are “portable”, i.e., they are not tailor-made for a specific place. Yet these practices are employed creating connotations that can only be found after each performance, as a side effect, although they still place this space in connotations that appear only after the fact, unintentionally. The reasons are various – whether it is cultural diversification connected with the emergence of cultural centres in smaller Slovak towns that do not have a theatre hall, the need for authenticity of artistic expression, or more modest technical background. The solution is often chamber productions, especially monodramas, which are not demanding in terms of space and technical equipment. Another option is to transfer the production/performance from the interior to the exterior, with the possible risk of altering some semiotic features.

LITERATÚRA

- JANKŮ, Peter. *Scénické myslenie*. Nitra : UKF Nitra, 2012. 142 s. ISBN 978-80-558-0171-1.
- CHALÁNYOVÁ, Soňa. *Metódy režiséra Šimona Spišáka pri práci s hercom*. [Bakalárska práca]. Brno : Divadelní fakulta JAMU, 2020. 81 s.
- ŠIMOVÁ, Zuzana. *Divadlo jedného herca* In *Ostium*, 2006, č. 4. [online]. [cit. 8. 11. 2023]. Dostupné na internete: <https://ostium.sk/language/sk/divadlo-jedneho-herca/>.
- Divadlo Stoka. *Bordeline*. [Anotácia k inscenácii]. [online]. [cit. 9. 11. 2023]. Dostupné na internete: <http://www.stoka.sk/inscen.html#bordeline>.
- ZWIEFELHOFER, Miroslav – TILAJČÍK, Peter. *Vopred napísaný text ma viac zväzuje, než by mi pomáhal*. [Interview]. In *mloki.sk*, 23. 6. 2021. [online]. [cit. 9. 11. 2023]. Dostupné na internete: <https://mloki.sk/peter-tilajcik-vopred-napisany-text-ma-viac-zvazuje-nez-by-mi-pomahal/>.
- JURÁNI, Miloslav. *Dokument o Opatovciach, oratórium o civilizácii*. [online]. [cit. 8. 11. 2023]. Dostupné na internete: <https://mloki.sk/dokument-o-opatovciach-oratorium-o-civilizacii/>.

KONTAKT

Mgr. Milan Hrbek, PhD.
Kultúrne centrum Hviezdzne noci
Hlínkova 673, 01401 Bytča, Slovakia
email: hrbekmino@gmail.com